

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

CURRENT ISSUES OF THE PARTICIPATION OF MILITARY PERSONNEL IN CONTRACTUAL OBLIGATIONS

Харитонов Є.О., д.ю.н., професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри цивільного права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Представлена стаття присвячена актуальним питанням участі військовослужбовців в договірних зобов'язаннях.

В статті акцентовано увагу на тому, що суб'єктами цивільних правовідносин виступають особи, які мають цивільні права і обов'язки у зв'язку з участю у певних цивільно-правових відносинах, зокрема у договірних відносинах, в яких військовослужбовці беруть участь. Адже військовослужбовці визначаються як особливий суб'єкт цивільних правовідносин, який поряд з загальними ознаками фізичних осіб як суб'єктів цивільного права, має певні специфічні ознаки, що в свою чергу, визначає і особливості їх участі у цивільних правовідносинах.

Визначено, що особливості правового статусу військовослужбовця, який з однієї сторони представляє сукупність прав, свобод, гарантованих державою, а з іншого боку його обов'язки та має обмеження, встановлені законами. Зокрема, заборонено займатись сумісною діяльністю усім військовим посадовим особам Збройних сил України, незалежно від того чи вони були призвані (мобілізовані), чи підписали контракт.

Наголошено, що починаючи з 24 лютого 2022 року по всій Україні, у зв'язку із повномасштабним вторгненням військових формувань РФ на територію України, відбулись кардинальні зміни у житті громадян України, особливо у частині виконання договірних зобов'язань, зокрема військовослужбовцями, які з першого дня стали на захист держави і несуть службу в районах ведення активних бойових дій.

У цивільних правовідносинах військовослужбовці мають відповідні зобов'язання клієнта, покупця, виконавця, пасажирів, замовника, користувача, тощо. Виконання договірних зобов'язань військовослужбовцями на загальних засадах визначаються положеннями Цивільного кодексу України та договорами. Разом з тим наголошується на певних специфічних умовах виконання договорів, в яких військовослужбовці беруть участь, а також на особливостях цивільно-правової відповідальності за договірними зобов'язаннями, в яких військовослужбовці беруть участь.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язання, договірні зобов'язання, цивільно-правовий договір, військовослужбовці, воєнний стан.

The published article is devoted to topical issues of the participation of military personnel in contractual obligations.

The article focuses on the fact that subjects of civil legal relations are persons who have civil rights and obligations in connection with participation in certain civil legal relations, in particular contractual relations in which military personnel participate. After all, military personnel are defined as a special subject of civil legal relations, which, along with the general characteristics of natural persons as subjects of civil law, has certain specific characteristics, which, in turn, determines the peculiarities of their participation in civil legal relations.

It was determined that the peculiarities of the legal status of a military serviceman, which on the one hand represents a set of rights and freedoms guaranteed by the state, and on the other hand his duties and has limitations established by law. In particular, all military officials of the Armed Forces of Ukraine are prohibited from engaging in joint activities, regardless of whether they were drafted (mobilized) or signed a contract.

It was emphasized that starting from February 24, 2022, in connection with the full-scale invasion of the Russian military formations on the territory of Ukraine, radical changes took place in the lives of Ukrainian citizens, especially in terms of the fulfillment of contractual obligations, in particular, by military personnel who from the first of the day they stood up for the defense of the state and serve in the areas of active hostilities.

In civil legal relations, military personnel have the corresponding obligations of a client, buyer, executor, passenger, customer, user, etc. The performance of contractual obligations by military personnel is generally determined by the provisions of the Civil Code of Ukraine and contracts. At the same time, it emphasizes certain specific conditions for the performance of contracts in which servicemen participate, as well as the peculiarities of civil liability for contractual obligations in which servicemen participate.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, obligations, contractual obligations, civil law contract, military personnel, martial law.

Постановка проблеми. Договірні зобов'язання у цивільному праві є одним з видів правових відносин, згідно до чого одна сторона договору повинна по відношенню до другої сторони договору вчинити або не вчинити певні дії в обумовлені строки та за обумовлену плату.

Відповідно до цивільного законодавства України під договором розуміється виникнення, зміна, припинення цивільних прав та обов'язків шляхом досягнення домовленості між двома або більше особами. Договір є ідеальною формою активності учасників цивільних відносин, серед яких є й військовослужбовці та військові організації та підприємства тощо.

Починаючи з 24 лютого 2022 року по всій Україні, у зв'язку із повномасштабним вторгненням військових формувань РФ на територію України, які, проявляючи агресію, тимчасово окупували окремі території та населені пункти, ведуть бойові дії, які загрожують життю та здоров'ю громадян України, безпеці, незалежності та територіальної цілісності держави, було запроваджено військовий стан [5]. З цього часу, відбулись кардинальні

зміни у житті громадян України, особливо у частині виконання договірних зобов'язань, зокрема військовослужбовцями, які з першого дня стали на захист держави і несуть службу в районах ведення активних бойових дій.

Проблеми договірних зобов'язань, та договірного і зобов'язального права розглядали такі відомі цивілісти, як: С. М. Бервено, Т. В. Бондар, Н. Ю. Голубєва, І. В. Давидова, О. В. Дзера, С. Д. Гринько, О. С. Кізлова, В. М. Коссака, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданник, О. І. Міхно, Л. П. Медвідь, В. В. Луць, С. О. Погрібний, В. Й. Пашинський, О. І. Сафончик, І. А. Свистільник, О. І. Харитонova, А. Р. Чанишева та багато ін..

Проте в силу різноманітності та різносторонності досліджень, у сучасних реаліях виникають питання, які потребують детального розгляду та подальшого дослідження з врахуванням сучасних тенденцій та обставин.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання участі військовослужбовців у договірних зобов'язаннях, слід звернути увагу на визначення поняття «договір» та «зобов'язання» за цивільним законодавством України.

Термін «договір» виступає одним із ключових у цивільному праві, і водночас він має кілька значень.

По-перше, «під договором розуміється домовленість, що досягається учасниками цивільних відносин, про виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» [4]. У цьому сенсі договір є різновидом правочинів, які, своєю чергою, є видом юридичних фактів. Будучи різновидом юридичного факту, договір виступає підставою виникнення цивільних прав і обов'язків. З іншого боку, будучи правочином, договір є дво- чи багатостороннім правочином, тобто передбачає узгодження волі як мінімум двох учасників цивільних правовідносин. У цьому сенсі договори слід відрізняти від односторонніх правочинів, для здійснення яких достатньо волевиявлення однієї особи.

По-друге, «цивільно-правовий договір означає ті правовідносини, що виникають між сторонами у зв'язку із укладанням ними договору» [1]. Мається на увазі цивільно-правові зобов'язання, які виникають з укладеного сторонами договору. У цьому сенсі використовується термін «договір-правовідносини».

По-третє, «договором позначають документ, яким оформляються взаємини сторін, пов'язаних відповідним правочином» [7]. Такий документ виступає як доказ, що засвідчує факт укладання договору, а також фіксує зміст договору.

Чинне цивільне законодавство використовує термін «договір» у всіх трьох значеннях. Так, до договору-домовленості застосовуються загальні норми про умови дійсності таких договорів, склад договору, підстави та наслідки недійсності договору тощо. Якщо ж йдеться про договір-правовідносини, то застосовуються загальні норми про зобов'язання. До відносин з приводу договору-документу додаються норми про форму та реквізити документа.

Будучи за своєю природою правочином, договір є вольовим актом його учасників, у тому числі й військовослужбовців. При цьому різноспрямовані інтереси суб'єктів лише тоді перетворюються на договір, коли воля його учасників збігається, тобто стає єдиною. Отже, укладаючи договір, його учасники, з одного боку, узгоджують свої інтереси, з іншого боку, змушені самообмежуватися, аби досягти бажаного результату – укласти договір.

Договір є одним із центральних інститутів цивільного права, при цьому договори, будучи найбільш численними серед різноманітних юридичних фактів, грають особливу роль у економічному житті суспільства. Договір оптимізує найважливіші економічні процеси, які здійснюються як у рамках виробничо-господарської, так і розподільчої діяльності.

Значення договорів настільки велике, що законодавець надає їм обов'язкової сили, тобто забезпечує їх виконання.

Як зазначається у науковій літературі: «відносини між сторонами договору щодо виконання умов договору, та що визначають наявність певних прав та обов'язків сторін цього договору, і слід відносити відносини, які мають цивільно-правовий характер» [9].

Під цивільними правовідносинами розуміються суспільні відносини, що мають вольовий характер, врегульовані нормами цивільного права. Фізичні та юридичні особи, вступаючи у правові відносини, як правило, договірні, здійснюють надані їм права та обов'язки.

Як відомо, елементами цивільних правовідносин є його суб'єкти, об'єкт та зміст. А отже, в даному контексті особливого значення набувають саме питання суб'єктного складу, в тому числі, участі військовослужбовців в договірних зобов'язаннях.

Суб'єктами правовідносини виступають особи, які мають цивільні права і обов'язки у зв'язку з участю у певних цивільно-правових відносинах, зокрема у договірних відносинах, в яких військовослужбовці беруть участь. Адже військовослужбовці визначаються як особливий

суб'єкт цивільних правовідносин, який поряд з загальними ознаками фізичних осіб як суб'єктів цивільного права, має певні специфічні ознаки, що в свою чергу, визначає і особливості їх участі у цивільних правовідносинах.

Особливості правового статусу військовослужбовця, який з однієї сторони представляє сукупність прав, свобод, гарантованих державою, а з іншого боку його обов'язки та має обмеження, встановлені законами. Зокрема, заборонено займатись сумісною діяльністю усім військовим посадовим особам Збройних сил України, незалежно від того чи вони були призвані (мобілізовані), чи підписали контракт.

Як зазначається у наукових колах: «військовими посадовими особами є ті, які працюють на штатних посадах, котрі пов'язані з: виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків (керівництво колективом чи ділянкою работ); адміністративно-господарською діяльністю (управління або розпоряджання майном)» [6].

Таким чином, зайняття підприємницькою діяльністю не допускається особам, які займають такі військові посади у Збройних сил України, наприклад, як командир роти та його заступники, однак ці обмеження не стосуються осіб, які не є військовими посадовими особами Збройних сил України (наприклад мобілізовані на час воєнного стану цивільні особи, або призвані на військову службу).

Об'єктами правовідносини виступає те, з приводу чого договірні правовідносини виникли. Усі об'єкти цивільного права умовно поділяються на матеріальні (майно, гроші, речі) та нематеріальні (результати діяльності, зокрема інтелектуальної) блага.

Під змістом правовідносини розуміють сукупність прав і обов'язків суб'єктів цивільних правовідносин. Багато договірних відносин мають правничий характер, а сторони договірних відносин мають визначені обов'язки, зокрема у договорах перевезення транспортними засобами вантажів. У деяких правовідносинах лише одна сторона має права, а інша – має обов'язки, наприклад, у правовідносинах, що виникають із заподіяння шкоди.

У змісті цивільних правовідносин виділяють суб'єктивні цивільні права та суб'єктивні цивільні обов'язки. Так, під суб'єктивним правом розуміється захід можливого поведінки учасника правовідносини, спрямовану досягнення мети і пов'язані з задоволенням його інтересів.

Суб'єктивним обов'язком є забезпечений нормами права міра належної поведінки зобов'язаної особи у цивільних правовідносинах.

Підставами для виникнення цивільних прав та обов'язків визнають обставини, що виникають у процесі життєдіяльності людей і з настанням яких закон пов'язує виникнення певних правових наслідків – виникнення цивільних правовідносин (прав та обов'язків).

Відповідно до положень ЦК України, зокрема серед інших, відповідно до положень статті 11 ЦК України, цивільні правовідносини (права та обов'язки) виникають: «з договорів та інших угод, передбачених законом, і навіть з договорів та інших правочинів, хоч і передбачених законом, але з суперечать йому; на підставі рішень зборів, у випадках, передбачених законом; з актів державних органів та органів місцевого самоврядування, які передбачені законом як підстава виникнення цивільних прав та обов'язків; із судового рішення, яке встановило цивільні права та обов'язки; внаслідок придбання майна на підставах, що допускаються законом; у результаті створення творів науки, літератури, мистецтва, винаходів та інших результатів інтелектуальної діяльності; внаслідок заподіяння шкоди іншій особі; внаслідок набуття у власність необгрунтованих активів; внаслідок інших дій громадян та юридичних осіб; внаслідок подій,

з якими закон чи інший правовий акт пов'язує настання цивільно-правових наслідків» [2, 3].

Цивільні правовідносини носять вольовий характер, який виявляється також і в тому, що в них проявляється індивідуальна воля учасників. Це великою мірою відноситься до цивільних правовідносин, в яких волевиявлення учасників набуває особливого значення. Найчастіше цивільні правовідносини виникають і реалізуються з урахуванням та допомогою узгоджених вольових дій (договорів) учасників правовідносин, спеціально вклядених у виникнення, зміну чи припинення правовідносин.

Водночас, згідно з положеннями частини першої статті 6 ЦК України, «сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами законодавства, однак відповідає його загальним початкам, а також відступити від положень актів законодавства та врегулювати свої відносини на власний розсуду (частина третя статті 6 ЦК України)» [8].

Процедуру укладання договорів визначено у статті 638 ЦК України, згідно до якої: «договір є укладеним, якщо сторони у належній формі досягли згоди за всіма його істотними умовами, при цьому істотними умовами договору слід розміти умови про предмет договору, які визначені законом як істотні або необхідні для договорів певного виду, а також усі ті, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди» [3].

Однією з найважливіших умов реалізації договору є його свобода, а також свобода осіб, які його укладають. Значення свободи договору настільки велике, що законодавець визнає це положення одним з основних засад (принципів) цивільного законодавства.

Договір також є основною моделлю цивільних правовідносин. Можливістю її використання наділяється кожен учасник цивільних відносин: громадянин, юридична та/або фізична особа, в тому числі й військовослужбовці.

Військовослужбовці поза виконанням обов'язків військової служби, приймають участь у здійсненні угод, та у договірних відносинах то-як: перевезення пасажирів та вантажів, придбання речей, нерухомого та рухомого майна, надання педагогічних послуг, зайняття науковою та іншою творчою діяльністю, тощо.

У цивільних правовідносинах військовослужбовці мають відповідні зобов'язання клієнта, покупця, виконавця, пасажера, замовника, користувача, тощо. Виконання договірних зобов'язань військовослужбовцями на загальних засадах визначаються положеннями ЦК України та договорами.

Однією з підстав припинення зобов'язання є його належне виконання. Вимога виконувати зобов'язання належним чином передбачає відповідність дій на виконання зобов'язання умовам зобов'язання та вимогам закону, інших правових актів, звичаям ділового обороту або іншим вимогам, що зазвичай висувуються.

Як вже зазначалось вище, повномасштабне вторгнення у 2022 році військ рі на територію України, проявлення з боку рф військової агресії, суттєво вплинуло та змінило ситуацію щодо виконання договірних зобов'язань. Зважаючи на це, та дію воєнного стану, листом Торгово-промислової палати України від 28 лютого 2022 року № 2024/02.0-7.1: «військова агресія Російської Федерації проти України, що стала підставою для запровадження військового стану з 24 лютого 2022 року визнано форс-мажорною обставиною (обставиною непереборної сили) до дати її офіційного закінчення» [11].

Так, як зазначається у положеннях ЦК та ГК України, у зв'язку з настанням форс-мажорних обставин: «за невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання умов договору (договірних зобов'язань) сторона договору може бути звільнена від відповідальності» [10].

Висновки. Таким чином, з наведеного вище, в умовах дії військового стану, у зв'язку із військовою агресією рф, суб'єкти цивільних відносин такі-як військовослужбовці зштовхуються із неможливістю виконання своїх договірних зобов'язань в силу різних підстав: безпосереднє перебування у зоні бойових дій, поранення, порушення логістики та авіасполучення з оборонною метою, тощо.

У всіх цих випадках військовослужбовці як суб'єкти договірних відносин з посиланням на лист Торгово-промислової палати України від 28 лютого 2022 року № 2024/02.0-7.1, можуть бути звільнені від відповідальності за невиконання своїх договірних зобов'язань у зв'язку із форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) протягом терміну дії таких обставин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діденко Л. В., Денисяк Н.М. Цивільне право та процес : навчально-методичний посібник. Одеса: Гельветика, 2023. 110 с.
2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. К. 2008 р. 62 с.
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Станом на 15 вересня 2021 року / За заг. ред. Теремецького В. І. Київ: Професіонал, 2021. 1158 с.
4. Погрібний С.А. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія К.: Правове єдність, 2009. 304 с.
5. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.22р. № 64/2022.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
6. Про військовий обов'язок і військову службу. Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T223200?an=1>
7. Сафончик О.І., Матійко М.В., Фасій Б.В. Цивільне право в сучасних умовах. Навчально-методичний посібник. / За редакцією доктора юридичних наук, професора О.І. Сафончик. Одеса, 2023. 56 с.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
9. Цивільне право України. У двох частинах. Частина 1. Навчальний посібник / за заг. ред. канд. юрид. наук, проф. В. А. Кройтора, канд. юрид. наук, доц. Кухарєва О. Є., канд. юрид. наук, доц. Ткалича М.О. Запоріжжя. 2016. 284 с.
10. Цивільне, господарське та господарське процесуальне право у запитаннях і відповідях (практичний курс). Борисова В. І., Жигалкін І. П., Сибіга О. М., Хотенець П. В. вид. «Право». 2013. 176 с.
11. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин: Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 р. № 2024/02.0-7.1. URL: <https://uccr.org.ua/press-center/uccr-news/protsedura-zasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavini-z-28-02-2022>.